

Kvinnliga pionjärer 2: Wendela Hebbe - den första fast anställda kvinnliga journalisten som introducerade socialreportage

1800-talets mitt var en tid av stor utsatthet för Sveriges befolkning. Fattigdom, sjukdomar, missväxt och svält var återkommande inslag i vardagen. Särskilt hungeråren 1867–1869 har gått till historien som en av de värsta naturkatastroferna i landet, och dess effekter förstärktes av bristande sociala skyddsnät. Denna period formade Sverige och blev startskottet för den stora emigrationsvågen till Nordamerika. Under denna tid levde Wendela Hebbe, en banbrytande kulturpersonlighet och pionjär som under 1800-talet kämpade för kvinnors rättigheter, utbildning och sociala frågor i ett samhälle präglad av fattigdom, sjukdom och stora samhällsförändringar. Hon föddes i Jönköping år 1808. År 1832 gifter sig Wendela Åstrand med Clemens Hebbe och Näsbyholms säteri utanför Värnamo i Småland inköptes. Åren 1833, 1835 och 1837 födde Wendela döttrarna Fanny, Thecla och Signe. År 1839 gick maken Clemens i landsflykt till följd av dåliga affärer och en konkurs och efterföljande bortauktionering av Näsbyholms säteri. I stort sett utblottad återvänder Wendela med sina tre små döttrar till Jönköping där hon börjar försörja sig på privatundervisning i musik. 1841 flyttar hon till Stockholm och får som Sveriges första kvinnliga journalist fast anställning på Aftonbladet. Hon införde socialreportaget och skrev om fattigas och kvinnors villkor. 1899 avlider Wendela i Stockholm.

Introduktion

Berättelsen om Wendela Hebbe bygger på två biografier. Den första av Brita Hebbe: *Wendela - En moderna 1800-talskvinna utgiven* 1974 av Natur och Kultur (1) och den andra av Ingegärd Björklund: *Med befriad röst. En biografi om Wendela Hebbe – Sveriges första kvinnliga journalist.* Utgiven av Ordalaget Bokförlag 2022 (2). Dessutom information från webbsidan Wendelas vänner (Wendela.se) som är en litterär förening som vill sprida kännedom om författaren, tonsättaren och journalisten Wendela Hebbe (3).

Först en kort beskrivning av 1800 talets Sverige.

Omvärldsbeskrivning

Under 1800-talet förelåg stora samhällsförändringar. Ångbåt och tåg blev nya transportmedel. Sverige fick sin första järnväg 1856. Stambanan för tåg byggdes sedan i Sverige. Industrialiseringen genomfördes under århundradet, framför allt under andra hälften av 1800-talet. Barnarbete var vanligt på de framväxande industrierna och oftast var dessa inte anpassade för att människor skulle arbeta i dem. Flertalet industrier fanns i städerna och genom ett förändrat jordbruk med frigörande av arbetskraft kunde pigor och drängar vandra till städerna för arbete. År 1860 bodde cirka 11 procent av befolkningen i städer. I slutet av seklet var den andelen 19 procent och år 1920 var andelen 30 procent.

Sveriges kung Karl den XIII var barnlös. Efterträdaren blev Jean Baptiste Bernadotte, en av Napoleons marskalkar. Han tillträdde som kung år 1818 med namnet Karl XIV Johan. Han var då också regent över unionslandet Norge. En union som upplöstes först 1905. En annan viktig förändring var den befolkningsexplosion som ägde rum under 1800-talet. Befolkningen ökade från 2,3 miljoner år 1800 till 3,5 miljoner år 1850. År 1890 hade siffran ökat till 4,8 miljoner och i början av 1900-talet till 5,2 miljoner. Detta trots stora vågor av emigration till USA (4).

Diktaren Esias Tegnér som hade stor betydelse i Wendela Hebbes liv hävdade att befolkningsexplosionen var orsakad av ”freden, vaccinet och potäterna.” Jordbruket var den viktigaste näringen under 1800-talet och försörjde mer än 90 procent av befolkningen. Genom skiftesreformer ändrades jordbruket. Från att ha varit uppbyggt på små smala åkerlappar, så kallade tegar, utspridda i byn – en indelning som sett likadan ut sedan medeltiden – slogs de nu ihop till större odelade jordstycken. Konsekvenserna blev mer odlingsbar jord. Genom utdikningar och sjösänkningar kunde åkerarealen ytterligare utvidgas. Driften av jordbruken rationaliserades genom mekanisering och införandet av nya grödor, till exempel potatisen.

Svåra sjukdomar grasserade i Sverige under 1800-talets första hälft. För att råda bot på det värsta eländet infördes obligatoriskt smittkoppsvaccination år 1815, vilket kunde hejda dödligheten i denna sjukdom. Tuberkulos och malaria var andra sjukdomar som krävde många liv. År 1834 var det kolerans tur att härja i Sverige. Botemedlen var få och dödligheten stor. Illa utsatt var Jönköping där det påstås att en sjättedel av stadens invånare dog. Under sjukdomens värsta fas avled 250 personer per dygn i Stockholm. En stad som vid denna tidpunkt hade 80 000 invånare.

Under 1800-talets mitt präglades livet för många svenskar av djup fattigdom och återkommande sjukdomar. Majoriteten av befolkningen levde på landsbygden och var beroende av jordbruket för sin försörjning. När skördarna slog fel, vilket hände flera gånger per årtionde, stod krisen för dörren. Självhushåll var normen, och det fanns inga sociala skyddsnät – steget mellan bärning och fattigdom var kort, liksom mellan fattigdom och total misär. Bränder, sjukdom, dödsfall eller handikapp i familjen kunde snabbt göra situationen akut. Sjukdomspanoramat dominerades av fattigdomssjukdomar som diarré, lunginflammation, infektiösa barnsjukdomar och tuberkulos. Barnadödligheten var mycket hög, särskilt i städerna där trångboddhet och brist på rent vatten och avlopp förvärrade situationen. Den mest kända svältkatastrofen inträffade under åren 1867–1869, då Sverige och särskilt norra delarna drabbades av extrem missväxt. Våren 1867 var ovanligt kall, och snön låg kvar vid midsommar på många håll i Norrland. Odlingssäsongen kom igång sent och tog slut abrupt i september när frost förstörde skördarna. Förråden tömdes och priserna på mat steg kraftigt – en tunna råg kunde kosta mer än en månadslön för en industriarbetare. De fattigaste tvingades leva på barkbröd, lavar och välling gjord på malda ben och råghalm. Många dog i vad som kallades ”svältfeber”, en följd av näringsbrist. Antalet människor dömda för stöld fördubblades under dessa år, och 1869 fanns det över 217 000 registrerade understödstagare i riket, av en befolkning på 3,5 miljoner. Svältkatastrofen bidrog till att emigrationen till Nordamerika ökade dramatiskt. Uppskattningsvis dog mellan 2 000 och 10 000 personer av svält, främst i Norrland. En av de mest påtagliga effekterna var att svälten blev en stark drivkraft bakom den stora emigrationsvågen till Nordamerika. Många svenskar såg ingen framtid i det fattiga och utsatta Sverige och valde att söka lyckan i USA och Kanada. Detta förändrade befolkningssammansättningen och påverkade både landsbygden och städerna i Sverige. Svältkatastrofen blev en väckarklocka för samhället. Efter dessa år började man satsa mer på att förbättra jordbruket och bygga ut infrastrukturen, till exempel järnvägar. När stambanan norrut väl var färdigbyggd blev det lättare att snabbt transportera mat och nödhjälp till de delar av landet som drabbades av missväxt, vilket minskade risken för framtida svältkatastrofer. Svält och fattigdom bidrog till

att kvinnor började organisera sig och kräva bättre rättigheter, utbildning och inflytande. Under andra halvan av 1800-talet växte kvinnorörelsen fram, och viktiga reformer infördes, som lika arvsrätt och rätt till utbildning.

Under 1800-talet började också den svenska kvinnokampen ta form, särskilt genom krav på utbildning och självständighet. Viktiga reformer och eldsjälar som Fredrika Bremer och Sophie Adlersparre lade grunden för kvinnors ökade rättigheter och möjligheter och banade väg för ett mer jämlikt Sverige. Fredrika Bremer (1801–1865) var en banbrytande författare och feminist som satte fokus på kvinnors utbildning och rätt till självständighet. Hennes roman *Hertha* (1856) ledde till att kvinnor fick rätt att ansöka om myndighet 1858, ett stort steg mot jämställdhet. En viktig politisk reform var den Folkskolestadga som utfärdades i juni 1842. Nu fick alla barn rätt till skolgång med både lärare och skolhus. Men, det dröjde flera decennier innan en riktig undervisning fanns på plats i hela Sverige. Ett av syftena med skolan var att komma till rätta med de sociala problemen, framför allt med de fattiga på landsbygden – ”den farliga underklassen” som de kallades. Dessa barn skulle tvingas in i utbildnings-systemet för att få ”korrekta” normer och värderingar (5). Socknarna hade plikt att ta hand om sina utslagna, men hjälpen gavs ofta motvilligt och med förbehåll. Fattighus och fattiggårdar började byggas, men det var vanligt att hjälp gavs i form av livs-medel, kläder och lite pengar snarare än att placera folk på fattighus. Synen på fattiga var ofta negativ – de ansågs själva ha sig att skylla eller tillhöra en ”sämre sort”. Barnadödligheten var mycket hög, särskilt i städerna där trångboddhet och brist på rent vatten och avlopp förvärrade situationen.

Wendela Hebbe den moderna 1800-talskvinnan

Wendela Åstrand, dotter till prästen Samuel Åstrand, föddes i Jönköping 1808. Samuel blev kyrkoherde i Sandsjö 1816. Han uppfostrade sina döttrar med stor frihet, vilket tillskrivs hennes framgångar senare i livet. Vigseln mellan Wendela Åstrand och Clemens Hebbe ägde rum 1832 i Kristine kyrka i Jönköping. Clemens blev nu Wendelas målsman, eftersom en kvinna ansågs ”alltför enfaldig för att kunna handskas med pengar”. Enligt lagen var hustrun förpliktad att lyda sin man. Hon skulle sköta hemmet och fokusera på mannens bästa. Det var inte tillåtet för kvinnan att utföra några sysslor utanför hemmet utan makens tillstånd. Giftomannaskapet avskaffades först 1872. Clemens flydde Sverige först till England och senare till USA. Wendela försökte flera gånger få skilsmässa från Clemens men han ville i så fall att någon av döttrarna flyttade till honom, vilket ointetgjorde skilsmässan under många år. På 1860 -talet då Clemens kommit till en bondgård i Norge förälskade han sig i en norsk kvinna vilket gjorde att han år 1864 gick med på en skilsmässa.

Nu är vi runt 1838/39:

Clemens intensifierade därefter sin oxhandlarverksamhet och lyckades sälja 79 oxar till slaktaren C.H. Frodell i Stockholm. Oxarna skulle Clemens köpa upp runt om i Småland... I samband med affärssuppgörelsen lyckades han få en delsumma utbetald kontant. Dessa medel skulle smålandsbönderna erhålla för att de födde upp och levererade oxarna, men i verkligheten använde Clemens pengarna till annat... En aprilnatt sadlade den galante oxhandlaren sin häst. Fåren bräkte och korna råmade morgontrött, men innan djuren väckte pigor och drängar hade mannen fått ut sin kuse ur stallet.”(6) ”Varför? Hur kunde han? Frågorna hopade sig för Wendela efter att den första chocken släppt och hon insåg att hennes make hade lämnat henne ensam kvar i konkursboet med döttrarna Fanny, nyss fyllda sex år, Thecla som skulle fylla 4 i augusti och Signe, ännu inte fyllda två år. Hur grym fick tillvaron vara?

År 1825 besökte den 26 år äldre biskop Esaias Tegnér första gången Sandsjö. Han blev ett stort stöd till Wendela resten av sitt liv. En platonsk relation växte fram under de följande åren. Den store diktaren Tegnér skriver 1837:

Du klagar över dina ”Illusioner” och jag fruktar att jag förstår dig. Min älskade Wendela jag vill säga dig en sak. Det gifves egentligen blott en Illusion, och den kallas för – människohjärtat! Vi böra gömma den sorgfälligt, som man gömmer ett lyte. Det är min erfarenhet af lifvet: men tala icke om den för andra.

Ett och halvt år senare (1838) följde en utläggning av biskopens äktenskapssyn:

Man bör ej tala mot kärleken, den alsmäktige Guden; ty; förr eller sent hans eviga flamma vaknar i Gudars och människors bröst och äfven den sinnliga kärlek, om hon är något mer än sinnlig, och sålunda förtjenar sitt namn... är icke oren, hon kan ej orenas, ehuru verlden anser det så, som i allmänhet betraktar Äktenskapet som en polisinrättning.

Wendela blev allt skickligare att avvärja den kärlekskranke biskopen och formulerade att det hon kunde erbjuda var vänskap – djup vänskap.

Carl Jonas Love Almqvist var en annan betydelsefull manlig vän för Wendela. De arbetade tillsammans på Aftonbladet när hon fått sin anställning där. Almqvist blev 1829 rektor för Nya Elementarskolan i Stockholm. År 1839 anställdes han på Aftonbladet och samma år kom hans bok *Det går an ut* (7). En bok som vände upp och ner på gängse begrepp rörande äktenskapet. Huvudpersonen i boken Sara ville leva ett självständigt liv, utan att fjättras av äktenskapliga kon-

ventioner. Almqvist anklagades för att vara en osedlighetsförespråkare.

Efter att ha kommit i kontakt med Lars Johan Hierta anställdes Wendela av honom som översättare vid dennes bokförlag Läsebiblioteket. Hon blev också medarbetare i hans tidning Aftonbladet där hon till en början främst skrev teater-, musik- och litteraturkritik. Wendela Hebbe och Lars Johan Hierta kom att leva tillsammans i ett närmast äktenskapsliknande förhållande, även om Wendela förblev gift med Clemens Hebbe till och med 1864. Clemens Hebbe återvände dock aldrig till Sverige efter sin landsflykt 1839. Wendela Hebbe och Lars Johan Hierta fick 1852 sonen Edvard Faustman, som föddes i Paris. Wendela var en viktig person i Stockholms dåtida litterära sällskapsliv. Från 1847 till 1861 bodde hon i en liten hörnlägenhet på Stora Nygatan. Där höll hon litterära salonger, som under 1840-talet var en samlingspunkt för Stockholms litterära och konstnärliga värld. 1862 fick Wendela gården Snäckviken av L. J. Hierta, det som senare flyttade och blev Hebbe muséet i Södertälje.

I biografen av Ingegerd Björklund (2 s.173) sammanfattar hon Wendelas samhörighet med män på följande vis:

Hon var familjeförsörjare, vilket betydde att hon spelade på samma planhalva som männen. Wendela kände ingen gemenskap med de försörjda hemmavarande omyndigförklarade kvinnorna i sin egen samhällsklass.

Hennes yrkesval innebar att hon omgav sig med idel manliga kollegor. Eftersom dessa företrädde liberala värderingar, blev hon inte diskriminerad på grund av sitt kön. Istället blev Wendela deras jämlike, vilket bland annat visade sig i Hiertas lönesättning. (samma lön oavsett kön)

Wendela var innovativ! Hon befäste inte kvinnorollen, som innebar att den omyndigförklarade gifta kvinnans enda uppgift var att behaga mannen.

Wendela verkade i det offentliga rummet. Wendela innehade maktposition. Som kulturredaktör på Aftonbladet kunde hon påverka kulturutbudet. Dessutom initierade hon det sociala reportaget, vilket innebar att Wendela på ett unikt sätt gav de fattiga röst.

Därmed kan konstateras att det inte var kvinnosaken i sig som intog det främsta rummet för Wendela, utan sanna humanistiska uppfattningar där tankar om varje individs värde oavsett genus, fokuserades.

Socialreportagen

År 1846 skrev Wendela sitt första socialreportage ”Arbetskarlens hustru” i Aftonbladet som bildade mönster. Hon skapade därmed en helt ny genre inom svensk journalistik som inleddes på följande sätt:

Man finner ofta bland de fattiga arbetsfolket ett tålmod, en förtröstan och en hängifvenhet till Gud, samt en resignation i olyckan, som man förgäfves söker hos de i verldsligt afvseende bättre lottade kristna. Det är, som om detta friska, spänstiga och förnöjsamma sinne vore de fattiga gifvet såsom till ersättning för de umbäranden, som Försynen i övrigt funnit för godt ålägga dem. Ofta ser man ett hjertligt leende upplifva den fattia arbetskarlens härdade ansikte och en glädjetår fukta hans öga vid någon oförmodad liten glädje eller gäfv. (2 s.163)

Därefter följer en miljöbeskrivning där de mest utsatta Stockholmare bodde och en beskrivning av mannen i familjen som en gubbe med svag kroppsbyggnad och liten arbetsdrift och dessutom nykter, beskedlig och enfaldig. Och så fortsätter berättelsen:

Om mannen i trekanten var senfärdig och långsam af sig, så var hans hustru så mycket raskare och förslagnare. Hon var, som en viss stor man sade om en viss kvinna, ”den enda karlen i familjen”. Hon var det, som på starka skuldror bar alla de andras väl och ve. Hon var det, som tidigt om morgonen borgade brödet och drickat, hvilket vid uppvaknandet skulle stilla de andras hunger, och derefter gick med osparda krafter tillkämpa sig sin”24 skilling och maten”, hvilket senare hon dock till stor del gömde med sig hem, till barnen ty, sade hon, ”man behöfver icke äta sig proppmätt för att kunna lefva.

Berättelsen fortsätter om mor Brita och hennes man som drabbas av svår sorg då deras lilla dotter Johanna dog. Socialreportagets skribent berättar vilka konsekvenser detta fick för den fattiga familjen. Och så faller hon och bryter en arm och Wendela fortsätter:

Hos den ädle människovännen bönfaller en fattig hustru, som har två små barn, om någon liten hjälp i sin stora nöd som nu är mera tryckande än någonsin förut. Hon hade det missödet att för några dagar sedan falla och bryta ena armen samt är nu oförmögen att lifnära sig och barn. Om någon ömmar för dessa olyckliga och med en skärf vill lindra hungrens plåga, träffar han dem uti huset Nr 13 vid Stora Träskgatan, då hustrun Carlsson efterfrågas.

Reaktionen på berättelsen medförde att folk strömmade redan dagen därpå till Träskgatan för att ge stöd i form av pengar och mat till den olycksdrabbade familjen. Wendela kände en stark sympati för de drabbade personerna som hon skildrade. Hon kunde lätt sätta sig in deras situation genom sina egna erfarenheter från att hamna på samhällets botten. I sina socialreportage lät Wendela människor från samhällets absoluta botten komma till tals. Det blev flera soci-

alreportage och mer insamlade pengar från verkligheten i hennes aktiva journalistik (1, s. 184-190).

Kulturarv och betydelse

Wendela Hebbe var en pionjär för kvinnors rättigheter och utbildning. Hon bidrog till att synliggöra sociala orättvisor och inspirerade kvinnor att organisera sig och kräva bättre villkor.

Hon skrev romaner, visor och översättningar, och hennes gärning har uppmärksammats genom museet i Södertälje och föreningen Wendelas Vänner.

På Wikipedia (8) finns Wendela Hebbes musikverk liksom en omfattande Bibliografi omfattande böcker och berättelser för barn och ungdom, bidrag i tidningar och kalendrar. Där finns också översättningar i urval av böcker (9, 10, 11).

Referenser

1. Hebbe B. (2014) Wendela - En moderna 1800-talskvinna futgivörst en 1974 av Natur och Kultur. Omtryckt 2014 i en femte utgåva Tryck Kringel-Offset, Södertälje
2. Björklund I.(2022): Med befriad röst. En biografi om Wendela Hebbe – Sveriges första kvinnliga journalist. Ordalaget Bokförlag, Bromma
3. Wendelas vänner. <https://wendela.se>
4. Eriksson B.(2024) Historien om Sverige. Del 2 Från stormakt till världens modernaste land. Bonnier fakta.
5. Eriksson B.(2024, sid 202 och följande) Historien om Sverige. Del 2 Från stormakt till världens modernaste land. Bonnier fakta.
6. Björklund I.(2022, sid 73): Med befriad röst. En biografi om Wendela Hebbe – Sveriges första kvinnliga journalist. Ordalaget Bokförlag, Bromma
7. Det går an. SVT Öppet Arkiv: <https://www.svtplay.se/video/eaEbQGe/det-gar-an-av-carl-jonas-love-almqvist?video=visa>
8. Wikipedia Wendela Hebbe <https://www.bing.com/search?q=wendela+hebbe&filters=ufn%3a%22Wendela+Hebbe%22+sid%3a%22507b47c0-c448-8409-836f-4baec55bd5da%22&asbe=AS&q=MB&pq=wendela&sc=12-7&cvid=8F5D4E5D22454B1CA947CB306E63342A&FORM=QBRE&sp=1&ghc=1&lq=0>
9. Lönnroth, Ami (1999). "Aftonbladets första kulturredaktör". *Grundad 1830 av Lars Johan Hierta* (Göteborg, 1999): sid. 65-73. Libris 9232658
10. Lönnroth, Ami (2008). "Fru Hebbes kärleksgärning: det sociala reportaget föds". *Presshistorisk årsbok 2008*,: sid. 27-42 : ill. 0282-020X. ISSN 0282-020X. Libris 10876313
11. Lönnroth, Ami (2009). ""Fru Hebbes kärleksgärning": det sociala reportaget föds". *Aktuellt om historia 2009:1*,: sid. 25-34. 0348-503X. ISSN 0348-503X. Libris 11437869
12. Wikimedia Commons har media som rör Wendela Hebbe
13. Wikisource har verk av eller om Wendela Hebbe.